

багынбаган — непокорный
багыт — направление
байбиче — почтительное обращение к пожилой женщине
байге — приз в состязании в беге, на скачках
байкалыштыр — стало заметно
байланышат — связываются
байыркы — 1. прежний, давний, древний; 2. первобытный, примитивный
байыркы заманда - в древние времена
байыртадан бери — с древних пор, с древних времён
байчечекей — подснежник
байлады — связал
байлык — богатство
бак-дарактар — деревья
бак — дерево
бака — лягушка
баканын сезгичтиги - чувствительность лягушки
бактын башы - верхушка дерева
бактек — горлица
балбан — силач
бала — ребенок
бала кез — детство
бардар - имущий, зажиточный
басып алып — схватив
басып өткөн жолу — пройденный путь
басылып — издавался
баткак - грязь, трясина
баткакка батуу - увязнуть в трясине, в грязи
баш байге - главный приз
баш катырма — головоломка
баш кошгуруп — объединил
башкаруучусу — управляющий
баш ий — подчинился
беде — клевер
бейиш — рай
бекер эле — зря
бекинүү — прятаться
бекинип алыштыр - спрятался

белгилүү - известный
береке - 1. успех, удача, благодать; 2. добро, богатство
берилип ойноо — играть с упоением, старательно
бет алуу — направиться
бетеге - перистый ковыль
бечара — бедняга, немощный
бешик — колыбель
бешилик (айры) — вилы
бейпилдик — спокойствие
беттешүү — состязание
белгилеп койду — отметил
белгисиз — неизвестный
бекемделген — укрепленный
бийик — высоко
бийик турат — возвышается
билек — запястье
билим - знание
билим майрамы - праздник знаний
билимин пайдалануу - использовать знания
билимсиз — нефамотный
билерман — всезнающий, знаток
билим алат — учится, получает знания
билдим көксөп — стремление к знаниям
билип калса — если узнает
билүү — знать
бир аз — немного
бир далайы — многие
биргелешип — совместно
бир аздан кийин — через некоторое время
бир жак колу — другая рука
бир ооз сурап — спросив лишь раз
бирдеме — что-то
биришик — единое, единство
биринчилерден - один из первых
бир моюн — корошошей
бир нерсе жасап жатты — что-то мастерил
бири-бирине — друг на друга
бириккен каш — сросшиеся брови

Жактуу сүйлөмдөрдө сүйлөмдүн ээси болбойт дагы, баяндооч үч жактын бирине таандык болот.

В личных предложениях нет и не может быть подлежащего, а сказуемое относится к одному из трех лиц.

Жаксыз сүйлөмдө дагы сүйлөмдүн ээси болбойт, жак көрсөтүлбөйт.

В безличных предложениях также не бывает подлежащего, но и не указывается лицо.

264. Төмөнкү мисалдардан жактуу жана жаксыз сүйлөмдөрдү ажыраткыла.

1. Эки аптадай Казангаптын үйүндө турушту (Ч. А.). 2. Келжиректи андыбай, кемеңгерди анды (макал). 3. Илгери мындай болчу эмес. 4. Бизди акырын карап калышты. 5. Чарбаны нары калчап оңдошту, бери калчап оңдошту, аягында оңолбой эле бузулуп жатат (Ч.А.). 6. Маселени чабыргасынан коюу керек. 7. Тааныбасты сыйлабас (макал). 8. Талааны үйгө болжоп болбойт. 9. Билбемеш болуп карап турушат го. 10. Аябай койду союшту, ою менен болушту (жомок). 11. Жаш өткөн сайын өмүр, өмүрдүн максаты жөнүндө көбүрөөк ойлонууга туура келет экен (Ч. А.).

265. Жаксыз сүйлөмдөрдү жактуу сүйлөмгө айлантууга аракет кылып көргүлө.

1. Бул ишке көп маани берилмек эмес. 2. Өткөндөгү бабаларыбыздын ишине урмат менен мамиле кылуу керек. 3. Муну билгенде далай мактоо сөздөр айтылмак, сыйлыктар алынмак. 4. Бүгүн эртеңки жөнүндө сөз айтууга болбой турат. 5.

КЫРГЫЗЧА-ОРУСЧА СӨЗДҮК
КЫРГЫЗСКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ

А

аалам — вселенная, мир
аарчуу — 1. очищать (от кожуры),
2. вытирать (пыль)
аарчий туруп — очистив
абдан — очень
адамдык — человеческий
адамзат коому — человеческое общество
аёо — шадить, жалеть
ажайып ксрүнүшү — дивный, прекрасный вид
ажыдаар үнкүр — пещера дракона
ажырабоо — не расставаться
ажыратуу кыйын — трудно различить
азап тартып — пострадав
ай — луна
ай ааламды — вселенную
айжаркын элеси — светлый образ
айдоочу — водитель
айдоочулук кесип — профессия водителя
айкалыштырган — сочетал
айланайын — ласковое обращение, букв. кружиться
айланасында — вокруг
айланып — оббежав
айласыздан — от безысходности
аймак — 1. район; 2. территория
айра билдик — узнали
айрым — некоторые
айтышкан — состязались (в красноречии или импровизации)
айылдаштар — односельчане
айылчарбасы — сельское хозяйство
айып жүктөлгөн — обвинили
айырмаланып турат — различается
ак алтын — белое золото
ак алтындуу аймак — край белого золота
ак карагай - белые ели
ак карлуу - белоснежный

ак кийим — белые одеяния
ак чач — седой
ак чөлмөк — почтовая (в лунные ночи) игра, состоящая в разбрасывании мяча или палки
акыл-ум
акылары бар — имеют права
акыл-кеңеш — совет
акылман эне — мудрая мать
акын — поэт
ак өргөөлөр - белые юрты
акырая кароо - смотреть с презрением
акырын тартып коюу — мягко потянуть
алакандай — величиной с ладонь
алаңгазар — недотепа
алгачкы — первый, первоначальный
алды жагынан — навстречу
алмашуу — обмен
алтын күз — золотая осень
"Алтын аяк" - "Золотая чаша"
амал - хитрость
амал ойлоду — придумал хитрость
алууга шашкан — спешил забрать (получить)
ант — клятва
анда экен — там
аңчы — охотник
аңгыча — вдруг
андуу - следовать
аң уулоо — охота
апкак - белоснежный, очень белый
апкак жүндөн - из белоснежной шерсти
апкак тыбыттай — как белоснежный пух
аракет — старание
аракет кылса да — несмотря
араң — еле-еле
арасынан — среди них

267. Тексттердеги жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү аныктагыла, айтып бергиле.

АРСТАН МЕНЕН ТҮЛКҮ

Арстан картайды, мурдагыдай кийиктерди кармай албай калды. Эми аларды айла-амал менен колго түшүргүсү келди да, үңкүрүнө жатып алып:

— Оорулуумун, сыртка чыгууга алым жок, - деп айбанаттарга жарыя айттырды.

Кабарын уккандар жалгыз-жарымдап, арстандын ден-соолугун сурап келип жатышты, бирок арстан аларды кайра кетирген жок. Жел алды. Күндөрдүн биринде түлкү келди. Ал үңкүргө жакын келбей алысыраак туруп:

— Урматтуу таксыр! Алыңыз кандай? - деп кыйкырды.

— Алым аңча эмес, начар. Жакыныраак келсең боло, түлкүжан, бир аз сүйлөшөлүк, - деди арстан.

Анда түлкү:

— Жакын барар элем таксыр, бирок сага кирген из бар, чыккан из жок, - деди да басып кетти.

ТҮЛКҮ МЕНЕН ЖҮЗҮМ

Бир күнү түлкү бакка барды да, бактан бышкан жүзүмдү көрдү. Түлкү жүзүмгө жетүүгө аракет кылып, канчалык аракет кылса да, жүзүмгө жете албады, анткени жүзүм бийик турган. Түлкү жүзүмдү айланып, көпкө чейин жүрдү.

— Жүзүм али быша элек турбайбы, - деди да түлкү бактан чыгып кетүүгө аргасыз болду.

И. А. Крылов

268. Тийиштүү тыныш белгилерин койгула. Кашааны ачып, татаал сүйлөмдүн жасалышын түшүндүргүлө.

КАВКАЗ ТУТКУНУ

Иш жаман боло турган болду (анткени) мылтык жок. Жалгыз кылычтын колунан эмне келмек эле! Атын арт жактан келе жаткан солдаттарга бурмак болду эле (бирок) туура тушунан адам чыга келди.

Жилиндиң аты күлүк эле (бирок) андан да тигилердин аттары күлүгүрөөк көрүндү. Анын үстүнө тигилер туура тушунан чыга калышты (себеби) андып турушкан экен. Чочуп кетип, кайра тартмакчы болду (эле) ат токточудай эмес, ала качып жөнөдү. Таманы кызып калган (эле) күүлөнүп аларды көздөй туптуура учуп бара жатат. Аңгыча кызыл сакал Жилинге чукул кирип келди (эле) Жилин аларга ичинен сүйлөнө баштады. Мен

23. Кайсы үндүү тыбыштардын түгөйү жок?
 а) ы, и в) э, и
 б) а, о г) ы, и, у, ү, ө
24. Кыргыз тилинде канча үнсүз тыбыш бар?
 а) 14 в) 25
 б) 22 г) 39
25. Түгөйлүү үнсүздөр кайсы кайсы вариантта?
 а) х - к, ц - щ, б - п в) к - г, п - Ы, д - т
 б) н - ң, и - й, к - г г) б - п, ш - щ, с - ц
26. Кыргыз тилинде үндөшүү законунун канча түрү бар?
 а) 3 в) үндүү, үнсүз
 б) бир эле түрү бар г) 2
27. Алфавит тартиби боюнча "Кк" тамгасы канчанчы катарда жайгашкан?
 а) 10 в) 16
 б) 12 г) 23
28. Кайсы тамгалардын баш тамгасы жок?
 а) я, ю в) ц, ф
 б) х, ц г) ң, ь, ы
29. Кыргыз тилинде канча үнсүз тамга бар?
 а) 25 в) 12
 б) 22 г) 14
30. Орус графикасынын негизинде кабыл алынган кыргыз алфавитинин составына кайсы тамгалар кошумга киргизилген?
 а) к, г, ж в) аа, ээ, оо, өө, үү, уу
 б) я, е, ё, ю г) ө, ү, ң
31. *Жаш келсе - ишке, кары келсе - ашка.* Берилген сүйлөмдөгү "жаш", "кары" деген сөздөр мааниси боюнча кандай сөздөр?
 а) синонимдер в) антонимдер
 б) омонимдер г) бир маанилүү сөздөр
32. Котормо сөздүк кайсы учурда колдонулат?
 а) сөздүн маанисин ачууда

Көз коркок, кол баатыр. Кылыч жарасы бүтөт, тил жарасы бүтпөйт. Адамга - ишарат, айбанга - келтек. Халваны аким жеде, таякты жетим жеде. Баш болуу оңой, баштап кетүү кыйын. Билимдүү болмок оңой, адам болмок кыйын. Жакшы адамдын досу көп, жакшы аттын ээси көп. Энеден - сүт ич, акылмандан - акыл ич. Кечинде жатып ойло, эртең менен туруп сүйлө. Жамгыр менен жер гүлдөйт, эмгек менен эл гүлдөйт.

272. Атоочтуктардын синтаксистик кызматын өрсөткүлө.

1. Чечинген суудан качпас, кезген жээк жээктен качпас. 2. Эден безген эр эмес, жээктен качкан шер эмес. 3. Урган киши дөң менен, урдурган киши жол менен. 4. Үйрөнгөн адат калабы, уйга жүгөн салабы. 5. Агаңдын кадырын жалаалуу болсоң билерсин, ата-эненин кадырын балалуу болсоң билесиң. 6. Адам болор кишинин адам менен иши бар, адам болбос кишинин адам менен неси бар. 7. Арык семирер, ач тоюнар. 8. Бир көргөндө тон сыйлуу, таанышканда бой сыйлуу. 9. Көз менен көргөн - чын, кулак менен уккан - күмөн.

273. Чакчыл формалардын колдонулушун жана сүйлөмдөгү милдетин атагыла.

1. Чүй суусунан өтүп, Бишкек-Балыкчы трассасына өттүк. 2. Жылкы теппей, жылан чакпай силерге эмне болду? 3. Биз борборго улуттук китепкананы, опера-балет театрын көргөнү, музейлерде болгону, филармониядан симфониялык музыканы укканы келдик. 4. Жылмая карап күлгөнү кадимки артиске окшоп калат экен... 5. Карай берип көз талат, кайда экенин билбедим (*ырдан*). 6. Лектор тынбай сүйлөй бермекчи, студенттер анын мазмунун жаза бермекчи. 7. Демократия келгени өз оюбузду тартынбай айтууга үйрөндүк. 8. Профессор кызматын бүтө үйүн көздөй жөнөдү. 9. Жолдо ката көп нерселерди айтып берди, мен кулакты түрө угуп бердим.

274. Текстти окуп, мазмунун орус тилине которгула. Чакчылдардын кошмо сүйлөм түзүүдөгү ролун байкагыла.

1-ИЮНЬ - БАЛДАРДЫ КОРГООНУН ЭЛ АРАЛЫК КҮНҮ

Байырадан бери жарык дүйнөгө жаралган жан-жаныбар аттуунун баары балдарым, балапандарым деп жашайт.

4. Бир нече тилде сүйлөй алган адамды кандайча атайбыз?
 а) лингвист б) лексиколог
 в) лексикограф г) полиглот
5. Бул макалды толукта. *Жигитке ... аздык кылат.*
 а) түрдүү талант б) жетимиш талант
 в) жетимиш өнөр г) алтымыш өнөр
6. Тил кандай көрүнүш?
 а) тарыхый б) закондук
 в) жаратылыштык г) коомдук
7. Эң кичинекей текст:
 а) бир абзац б) 10 сап ыр
 в) табышмак, макал-ылакап г) микротема
8. Тексттеги ой эмнеге жараша болот?
 а) стилине жараша в) планына жараша
 б) темасына жараша г) атына жараша
9. Речтин негизги стилдери кайсылар?
 а) сүйлөшүү жана жазуу стили
 б) баяндоо, сүрөттөп ой жүгүртүү
 в) оозеки, жазуу, ишкагаз стили
 г) көркөм, илимий, публицистикалык
10. Бул сүйлөм кайсы стилге мүнөздүү? *Акуласын алкынтып, Манас баатыр келе жаткансыйт.*
 а) илимий б) публицистикалык
 в) көркөм г) ишкагаздары
11. Булардын ичинен кайсынысы официалдуу ишкагаздарына кирет?
 а) өмүрбаян, буйрук
 б) программа, устав
 в) ишенимкат, түшүнүккат
 г) токтом, чечим
12. Диалог көбүнчө кайсы стилге мүнөздүү?
 а) жазуу стилине
 б) илимий стилге
 в) оозеки жана көркөм стилге
 г) стилдердин баарына

"МАНАС" ПРИХОДИТ В АЛМАТЫ

В мире вряд ли можно найти более близкие народы, чем казахский и кыргызский, вместе делившие общие радости и печали. В Алматы открылась книжная выставка, посвященная 1000-летию эпоса "Манас". Она является одним из ярких примеров братских взаимоотношений двух народов, на выставке были представлены более 300 книг, фотодокументов, материалов, публикаций казахских ученых и писателей, посвященных эпосу.

"Создав великий эпос "Манас", кыргызский народ доказал всему миру, что он является носителем высокой культуры. Эпос "Манас" - это энциклопедия кыргызской культуры и национального духа", - сказал в своем выступлении посол Казахстана в Кыргызстане, народный поэт Кыргызской Республики Мухтар Шаханов.

АЛМА ГҮЛҮ ҮШҮЙТ БЕКЕН ЭКИ ИРЕТ?

Алма гүлү
 жаздын толук майрамы,
 Алпак, гүлгүн -
 күн нуруна боёлгон.
 Суулар толкуп
 туйлап агат сайдагы,
 Арык жээги
 көк жашандан оңолгон.
 Көк гүлдөрүм
 жолду бойлоп төгүлүп.
 Жолоочунун
 көңүл кушун учурат.
 Мажүрүмтал
 жибек чачы өрүлүп,
 Желге ыргалат
 турганга окшоп ысуулап.

М. Абылкасымова

ПИРЛЕР

Суунун пири - Сулайман.
 Шамалдын пири - Айдар ата.
 Дыйкандын пири - Баба дыйкан.

Старшая сестра рассказала об этом соседу-художнику.

И вот на дереве только три листа. Потом остался один. Девочка испуганно смотрела в окно и ждала, когда упадет этот последний лист. Но он не падал. Прошла неделя, потом другая... Выпал снег, а лист оставался на дереве.

Девочка постепенно начала выздоравливать. Когда опасность прошла, сестра рассказала ей, что их преданный друг - замечательный художник - ночью нарисовал лист на стене другого дома.

Так доброе сердце и большое искусство спасли жизнь больной девочке.

О. Генри

ИЗ ИСТОРИИ ГАЗЕТ

Происхождение слова "газета" связывают с наименованием серебряной монеты "gazzet", чеканки 1538 года. За такую цену жители Венецианской республики могли приобрести рукописный листок новостей.

Термин "газета" широко вошел в обиход с основанием в 1631 году в Париже еженедельного периодического издания "La gazzet".

В России первоначально рукописные известия выходили под названием "Куранты". Наиболее древний экземпляр, который сохранился в архивах, относится к 1621 году.

Первая печатная газета в России - "Ведомости" - появилась при Петре I в 1702 году.

28 ноября 1814 года вышел номер английской газеты "Таймс" с заявлением: отныне газета будет печататься без помощи человеческих рук - 1000 листов в час изготовит машина.

XIX век - век рождения особых предприятий по сбору и пересылке информации. Это - телеграфные агентства. В 1894 году было создано РТА (Российское телеграфное агентство).

- *могли приобрести - ала алышкан*

ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ – НАША ГЛАВНАЯ ЗАДАЧА

Само слово экология происходит от греческого слова "ойкос", что значит "дом, жилище, место обитания, родина".

Баңги заттар жана ушул сыяктуулар улгайгандарга караганда өспүрүмдөрдүн психикасын тез бузат. Оорунун белгилери аз дозадан кийин эле башталып, бала аябай кыйналат жана ал кыйналуу узак убакытка созулат.

Наркотикти адегенде эле биринчи жолу пайдаланган өспүрүмдө көпчүлүк учурда пайда болгон олуттуу кабылдоо уулануу болуп саналат.

Наркомандын өнөктөгө айланган кайсы гана дарты болбосун ал көпкө созулган жана барган сайын күчөгөн мүнөзгө айланат. Наркотикалык заттарды пайдаланбаган бирдей эле курактагы адамдарга караганда наркомандардын өлүмү 26 эсе жогору.

Наркомандар эң оор инфекциялык оорулардын бири болгон СПИДдин потенциалдуу жайылтуучулары катары эсептелет.

Окугула, которгула, текстке тема койгула.

Жыландардын уюгу болгон ДЗОТко карады да: Ооба... боорлорума атылып жаткан октордун бирин дагы кетирбей тосуп турсам, батальондун бактысына жол ачам...

Чолпонбай чыгыш тарапты бир карады. Алда кайдан аркайып Алатоо карап тургансыйт, калдайган кыргыз эли "талкала жоону" дегендей. Ак асаба, кызыл туусун кармап, айгайлаган ызы-чуусун салып, Аккуласын алкынтып, кырк чоросун жулкунтуп, баатыр Манас келе жаткансыйт. Анын оң тарабында казактардын кан Көкчө, сол тарабында Төштүк, өзбек каны Санжыбек, түркмөн каны Музбурчактар жер дүңгүрөтүп келе жатат. Жалт бурулуп элин караса, артынан Минин, Александр Невский, Суворов, Кутузов, Чапаев баатырлар жер дүңгүрөткөн чуу менен келе жатат. Чолпонбай көзүнөн жалын чыгарып, тишин кычырата чайнап алды да:

- Мына, менин ата-бабаларым ким экенин бүт дүйнө билсин... Бүт дүйнөдөгү адам баласы өз көзү менен көрсүн. Родинам үчүн ата мекендик ыйык милдетимди аткарам!.. Мына бул ДЗОТтогу жыландарды өткөрбөйм!

ДЗОТко көз ачып-жумганча жетип, анын ажалдын оту чачылып, октору тынбай атылып жаткан тешигин басып, пулемёттун оозуна жүрөгүн тосо берди...

Разве вся ее любовь к тебе не стоит такого маленького проявления внимания?

Начни с малого. Старайся почаще чем-нибудь помочь ей по хозяйству.

Представляешь себе, какой радостью для нее будет любое проявление внимания с твоей стороны! Как сна будет гордиться, что у нее такой внимательный сын, заботливая дочь!

А Дорохов

● нежная — мээримдүү, жароокер
бессонная ночь — уйкусуз түн
пока подросток — чонойгончо
ценить — баа берүү, баалоо

ОБЩЕНИЕ ПЧЕЛ

Пчелы общаются друг с другом беззвучно. Они танцуют. Если пчела находит цветы, в которых много нектара, она возвращается к своему улью и начинает особым образом двигаться. Движения эти похожи на танец. По ним другие пчелы узнают, где искать нектар. Исследователь, который изучил язык пчел, понимает их танцы и мог бы сам отыскать нектар. Пчела танцует на сотах. Покачиваясь, пчела все время перемещается то налево, то направо, выписывая восьмерку. Так она объясняет, насколько далеко находятся цветы с нектаром.

● беззвучно — үнсүз
соты — арынын уюгу

Бірды окуп, мазмунуна түшүнгүлө, орус тилинде айтып бергиле.

АКМАТБЕК АГАГА

Ортальшта төрөлүп,
Зээндүү болуп өстүңүз.
Согуштан келип айылга,
Финансы жагына өттүңүз.

Ишмердигиниз байкалып,
Кызматтан өөдө жылдыңыз.
Бардык жерде жан үрөп,
Элге кызмат кылдыңыз.

Теперь все догадались, о чем думает датка в эти последние минуты. Мирзапаяз уловил чуть слышное шевеление губ:

- Кадыр...

Тотчас к ложу подошел крепкий парень в простом, темном халате.

Бабка долго смотрела на него:

- Похож...

Парень сглотнул. Да, он похож на своего отца Камчибека...

Она задыхалась тяжело, выгнулась. И затихла. Глаза её, широко открытые, стали стекленеть. В них отражался Кадырбек, с раскаянием припавший к её руке.

Кто-то закричал:

- Бабушка умерла!

И горестные голоса повторили:

- Умерла... умерла...

В обширном дворе начался великий плач. Скорбные восклицания потрясли, кажется, небеса. Это страшно, когда громко рыдают сразу тысяча человек...

Покойница лежала не на полу (как это было принято), а на столе под парчовым покрывалом. Рядом с нею подарки государя-императора, а также подношения восьми генерал-губернаторов, которых пережила датка...

После нее осталось два сына - Асанбек и Мамытбек, две дочери, тридцать один внук, 57 правнуков и 6 пра-правнуков. И сохранилось еще 2 дивана - сборника стихов поэтессы Зыйнат. Может быть, в них слова и мысли великой дочери кыргызов из рода жапалак, обращенные к современникам и потомкам?

Аман Газиев, 1991 г.

ДАРУЮЩИЙ ЛЮДЯМ СЧАСТЬЕ ВИДЕТЬ

Уже в биографии А. О. Исманкулова заметна его целеустремленность и настойчивость в достижении поставленных целей. Хотел попасть на учёбу к знаменитому академику С. Н. Фёдорову и попал. Для этого пришлось даже переехать в Россию. Дело в том, что в те времена в Москве был Всесоюзный институт глазных болезней, а С. Н. Фёдоров возглавлял Всероссийский институт, поэтому из Киргизии к нему попасть было невозможно.

После успешной защиты диссертации мог остаться под тёплым крылом у любимого учителя, но поехал в Лондон. Мог бы остаться на высокооплачиваемой работе в Лондоне (за рубежом врачи получают очень большую зарплату), но вернулся на родину. Вернулся, чтобы быть нужным и полезным своему народу.

С другой стороны, пример доктора А. О. Исмакулова интересен тем, что он одним из первых в Кыргызстане, получил специализированное образование за рубежом и реализует свои знания на родине. Пример и судьба доктора А. Исмакулова показывают насколько возможна интеллектуальная интеграция современных мировых технологий в нашем демократически развивающемся обществе.

Талантливый врач и блестящий предприниматель А. Исмакулов сумел организовать процветающее медицинское предприятие госпиталь "Микрохирургия глаза" -одну из самых современных глазных больниц в мире. Созданы многочисленные рабочие места для медицинских работников. Абсолютно бесплатное лечение проводится членам общества слепых и глухих, ветеранам и инвалидам войны, детям, проживающим в интернатах, пожилым людям, живущим в домах престарелых. Коллективом госпиталя "Микрохирургия глаза" проводится большая благотворительная работа.

И самое главное достижение - создание коллектива учеников и последователей.

ИШИҢДИ МЕН ДА СҮЙӨМҮН

Кеч курун тоону аралап, Келатсам терип карагат. Китебин алып колуна Алдыман чыкты Айзада.	Скуусун бүтүп жайында Келиптир эми айылга. Врач болуп иштейм дейт Өзү өскөн коншу айылда.
Кубанчын угуп кызымдын Колтукташып бир бастым, Келечек ойду бөлүшүп, Өткөндү айтып сырдаштым.	Кубанды толкуп жүрөгүм, Кур турбай күчүң үрөгүн. Денсоолук үчүн күрөшкөн, Ишиңди мен да сүйөмүн.

Р. Айталиев

УУЛУМА

Көтөргөнүң гитара,
Көңүлдө - Цой.
Көп нерседен кабарсыз кулунчагым,

Бүгүн сездим алдында күнөөм барын.
"Манастын" көк китебин кармап жүрүп,
Көп китептин бириндей таштап салдың.
Алигиче биле элек экенсиң, ээ,
Ал - сенин кыргыз деген рух-жаның,
Көкүрөк көөдөнүңдө күйгөн жалын.
Көөлгүп көбүк черткен мухитибиз,
"Манас" барда дүйнөдө жашайт кыргыз.
Көркөмдүн ааламында эч нерсе тең келе албас,
Кубулжуп жанып турган көөхар - алмаз.
Керемет кең дүйнөдөн аян берген,
Кагазда эмес, каныңда жашап келген.
Туубуз - көк асаба желбиреген.
Акылдын ак бермети,
Ойлордун дарыясы ээ бербеген.
Сүрүбүз көк жолборстой күрүлдөгөн,
Укканда бой чымырап дүрүлдөгөн.
Күү-шаа түшкөн сөздөрдүн падышасы,
Сөздөрдүн гүлү да бар күлүндөгөн,
Уюган кемеңгерлик тулкусунда.
Уулум, эртерээк ач жүрөгүңдү,
Кыргыздын дүйнө элине ат салышар
Кыярбас касиети бүт ушунда.

Д. Маанаева

УЛЫБКА МАТЕРИ

...Никогда не станет болыним, благородным человеком тот, кто с детства не умел быть хорошим сыном, нежной дочерью.

Подумай только, как многим ты обязан своей маме!

Сколько бессонных ночей провела она над твоей кроваткой, когда ты был малышом! Сколько забот отдала она тебе, пока ты подросток! Да и сейчас, наверное, ты ей стоишь немало труда. Ведь она готова пожертвовать всем, лишь бы тебе было хорошо.

А всегда ли ты ценишь ее любовь к тебе?

Вспомни, сколько напрасных волнений ты ей причиняешь, когда, засидевшись у подружки (друга), не приходишь в обещанное время домой! Если бы ты видел, какой тревогой наполняются тогда ее глаза, как прислушивается она к каждому шагу на лестнице. Ты бы всегда старался вернуться вовремя или как-нибудь предупредил ее о своем опоздании.

Көркөм окугула.

- Өлүм үчүн, же гүлдөй турган өмүр үчүн ким барат? - деген үн угулганда:

- Мен, жолдош старший лейтенант! - деди Чолпонбай. "Мен" деген сөздү айтууга далай камынса да, Чолпонбай бардыгынан мурун айтты.

Бул баатыр үнгө суктангандай командирлер жана жоокерлер жалт карай салышты. "Баатырдын көркү маңдайда, чечендин көркү таңдайда" деген макал эстерине кылт этти.

К. Жантөшев

КОНЧИНА НЕКОРОНОВАННОЙ ЦАРИЦЫ АЛАЯ КУРМАНЖАН ДАТКИ

1 февраля 1907 года в селении Мады, что в 13-ти верстах от г. Ош, умерла 96-летняя Курманжан датка - "алайская царица".

Она лежала в своей любимой белой юрте, устремив неподвижный взгляд в потолок. Слабые старческие пальцы беспокойно шевелились поверх одеяла, словно перебирали что-то... О чем думала она в эти последние часы?..

Слух о болезни датки распространился по всему Алаю, Ошскому уезду.

Еще бы! Женщина, сама выбравшая себе мужа! Женщина, унаследовавшая от него управление Алаем!

Женщина - генерал! Получившая высокое звание из рук поверенного эмира Бухары, закрепленное за ней и кокандским Худаяр-ханом!

Ходил слух, что она и известная поэтесса, слагавшая стихи под псевдонимом Зыйнат!

Эта сухонькая, крошечная старушка занимала сейчас умы и сердца огромной толпы. Ведь датка никогда не болела и не пользовалась услугами табибов. А теперь...

...Тонкие бескровные губы зашевелились. Внук Мир-запаяз наклонился, стараясь уловить...

Бабка шептала чуть слышно:

- Халат... Камчи...

Внук догадался и сделал знак. Скоро принесли нарядный шелковый халат: он хранился в семье как реликвия, когда-то его носил Камчибек, любимый сын датки. В последний раз он надевал его 14 лет назад...

Өрнөктүү өткөн өмүрдү,
Өкмөт да баалап сыйлады.
Борбордогу көчөгө,
Ысмыңызды ыйгарды.

Т. Осмонов

Төмөнкү акыл казынаны окуп, мазмунуна түшүнгүлө. Бирин чечмелеп бергиле.

- Кыргыз элинин тарыхы - сыймыктануучу булак жана келечек муундардын алтынга алмашкыс байлыгы.
- Тарыхты эч нерсе менен бурмалоого болбойт. Манастан баштап бүгүнкү күнгө чейинки тарыхыбызды тактап алсак, байыркы эл экендигибизди эч ким талашпас эле.
- Ким өз элине ак ниет эмгегин арнаса, адамдык вазийпасын аткарган болот.
- Бүгүнкү кыла турган зарыл жооптуу ишти эртеңкиге калтырчу болсоң, турмуштун убактысынан кеч каласың. Убакыт бир көз ирмем да токтобойт.
- Сага өз муктаждыгы тууралуу арызданып келген кишини эч убакта кемсинтпегин, ага кайра жардам берип, аны зарылдыгынан куткаргын.
- Убада антка, шертке, касамга ылайык нерсе.
- Жакшы дос рухий улуу казына.
- Сүткор достон оолак болгон жакшы.

А. Сүйүмбаев

ПОСЛЕДНИЙ ЛИСТ

На окраине одного города стоял двухэтажный дом. В этом доме на втором этаже жили две сестры, а на первом - старый бедный художник.

Однажды осенью младшая сестра тяжело заболела. У нее появился сильный кашель, поднялась температура, ей было трудно дышать.

Больной становилось все хуже и хуже. Она уже не вставала, лежала на кровати и грустно смотрела в окно.

Около соседнего дома было одно дерево. Была уже поздняя осень. Его осенние листья падали на землю. Больная девочка решила, что умрет, когда упадет последний лист.

Устанын пири	- Дөөтү.
Куштун пири	- Буудайык.
Иттин пири	- Кумайык.
Теректин пири	- Байтерек.
Жылкынын пири	- Камбар ата.
Койдун пири	- Чолпон ата.
Жигиттин пири	- Шаймерген.

А. Осмонов

Денсоолукту сактай билели!

БАҢГИЛИК ЖАНА БАЛДАР (НАРКОМАНИЯ И ДЕТИ)

Алкоголь сыяктуу эле баңгиликтин да өзүнчө белгилери бар - психикалык жана күч жагына байланыштуу оорунун өөрчүшү, баңги затты (наркотикти) дайыма кабыл алып турууга болгон муктаждык.

Ошону менен бирге, баңгилик аракеттиктен айырмаланып, бир кадар өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт. Баарыдан мурда наркотиктин тигил же бул түрүнө жараша өтө тез үйрөнүшүп, аны алмайынча туралбай калганын айтса болот.

Баңги заттардын негизинен төрт түрү бар, бири-биринен айырмаланып турат. Алар опиаттар (героин, алийим препараттары), борбордук нерв системаларын стимулдаштырып туруучулар (кофеин, фенамин ж.б.), барбитураттар жана өсүмдүктөрдүн ар кандай түрлөрүнөн жасалган заттар (анаша, марихуана) болуп эсептелет.

Баңги заттарды же болбосо акыл-эстен ажыратуучу башка нерселерди бир гана жолу же биринчи жолу гана пайдаланса да балдарды татаал коркунучтуу абалга дуушар кылышы мүмкүн, ал турмак өлүп калууга чейинки жагдайга жеткириши ыктымал.

Акылдан адаштыруучу наркотикалык заттарды пайдалануунун узарышына жараша, организм барган сайын аларды тез-тез талап кылгандыктан, аны алган адам аябай кыйналат. Жүрөк булчундарына доо кетет жана жүрөктүн начарлашы барган сайын артат. Гастрит оорусу күчөйт, ашказан, он эки эли ичеги оорулары пайда болот, боорду, өпкөнү илдет чалат.

Экология исследует взаимосвязь человека с окружающей нас природной средой. Чтобы довести земную цивилизацию до краха, необязательно затевать войну. Для этого достаточно, если мы просто будем жить так, как сейчас живем...

ДЮЙМОВОЧКА

Жила на свете одна женщина. У нее не было детей. Вот пошла она к старой колдунье и говорит:

- Мне так хочется, чтобы у меня родился сыночек или дочка.

- Чего же проще! - отвечает колдунья. - Вот тебе горошек. Возьми его да посади в цветочный горшочек. Увидишь, что будет.

Женщина пришла домой и посадила горошек в цветочный горшочек. Только она его полила, горошек сразу же пророс. Из земли показался листочек и нежный стебелек. А на стебле появился большой чудесный цветочек.

- Какой прелестный цветочек! - сказала женщина и поцеловала красивый пестрый лепесточек. В ту же минуту цветочек раскрылся, и в нем сидела живая девочка, всего в дюйм ростом. У девочки все было маленькое: ротик, носик, два глазика, две ручки, две ножки. В волосах был приколот крохотный бантик. Поэтому так ее прозвали - Дюймовочка.

Тесттик тапшырмалар

1. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили (кыргыз тили) жөнүндө закон качан кабыл алынган?

а) 1991-жыл, март	в) 1993-жыл, сентябрь
б) 1989-жыл, сентябрь	г) 1990-жыл, март
2. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын канчанчы статьясында кыргыз тили мамлекеттик тил экендиги жөнүндө жазылган?

а) 1-статьяда	в) 4-статьяда
б) 5-статьяда	г) 6-статьяда
3. Улут болуунун негизги белгилеринин бири кайсы?

а) эл	б) конституция
в) коом	г) тил

Асмандагы учкан куштан баштап, жердеги курт-кумурскаларга чейин уя салып, үй куруп, өз баласынын камын көрөт. Мына бул улуу салтты адам баласы укумдан тукумга, урпактан урпакка, кылымдан кылымга улантып келет. "Баланын болгону - бакыттын конгону" дейт элибиз. Бала чурулдап ойноп, бешик термелип турган үй куттуу, бактылуу делет. "Бала - падыша" деп айтылат дагы бир элде. Чындыгында ар бир үй-бүлө, ар бир ата-эне үчүн үйдөгү кичинекей бала падыша эмей эмне? Эзелтеден биздин эл баланы ошентип алпештеп тарбиялаган. Баланы какпай-силкпей, катуу айтпай, этин оорутпай, көңүлүн чөктүрбөй тарбиялоого аракеттен. Анткени мээрим алган бала гана мээримдүү, ата-энеге күйүмдүү, калк-журтуна кайрымдуу болот деп эсептешкен. Ошондуктан кыргыз үй-бүлөсүндө бала өз ата-энеси, чоң ата, чоң эне, таята, таенеси тарабынан да камкордукка, жылуу-жумшак мамилеге бөлөнүп келген.

«Кыргыз Туусу»

275. Жөнөкөй сүйлөмдөрдүн кошмо сүйлөмгө биригиш жолун көрсөткүлө.

Канаттарын токтоосуз кага берип, ак куулардын баары алсызданды, бирок алар токтолбостон илгери уча беришти. Эң алдыда ак куулардын улгайгандары, күчтүүлөрү, артында жаш жана чабалдары учуп бара жатышты. Эң артында ак куунун бир балапаны учуп бара жаткан эле, анын күчү кете баштады.

Ал канатын эң акыркы жолу бир күүлөдү, бирок экинчи жолу күүлөөгө дарманы келбеди. Ал канатын бош коё берди да, төмөн түштү. Ал төмөндөп-төмөндөп, сууга жакын калганда, анын жолдошторунун канаты айдын нуруна чагылышып, улам алыстай берди. Ак куу сууга конду да, канаттарын жыйнап алды. Анын астындагы деңиз чайпала түшүп, аны ары-бери терметти.

Таң алдында сыдырым жел согуп, деңиз бети ойгоно баштады. Түрүлгөн толкун куунун ак төшүнө согулганда, ак куу көзүн ачты. Таң атты, ай менен жылдыздардын өңдөрү бозомук тарта баштады.

□ Окуп кыргыз тилине которгула. Түшүнгөнүнөрдү айтып бергиле. "Манастын" экинчи осуятын тексттин негизинде чечмелегиле.

13. Речтин түрлөрү кайсылар?

- а) баяндоо, сүрөттөө, жазуу
- б) баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү
- в) оозеки кеп, жазуу речи
- г) илимий, көркөм, публицистикалык жана ишкагаз стили.

14. Речтин түрлөрү канча?

- а) 2
- б) 4
- в) 3
- г) 4

15. Сүрөттөөдө кайсы сөз түркүмү көбүрөөк колдонулат?

- а) зат атооч
- б) сын атооч
- в) этиш
- г) ат атооч

16. Баяндоодо кайсы сөз түркүмү көбүрөөк колдонулат?

- а) тактооч
- б) сын атооч
- в) этиш
- г) зат атооч

17. Кыргыз тилинде канча тамга бар?

- а) 39
- б) 25
- в) 36
- г) 32

18. Ы, ь белгилери кайсы тыбыштарга кирет?

- а) үндүү
- б) үнсүз
- в) жумшак үнсүз
- г) тыбыш билгизбейт

19. Кыргыз тилинде канча үндүү тыбыш бар?

- а) 12
- б) 14
- в) 8
- г) 6

20. Жоон үндүүлөр кайсылар?

- а) ы, у, и, ү
- б) э, и, ө, ү
- в) о, ө, у, ү
- г) а, о, у, ы

21. Ичке үндүүлөр кайсылар?

- а) а, ы, о, у
- б) э, и, ө, ү
- в) о, ө, у, ү
- г) а, о, э, ө

22. Кыргыз тилинде канча созулма үндүү бар?

- а) 8
- б) 12
- в) 6
- г) 4

силердин сырыңарды билемин, шайтандар! Мени силер өлтүрмөйүнчө силердин колуңарга түшүп бербеймин.

Жилин өз күчүнө ишенет (анткени) алибеттүү. Кылычын сууруп алып: "Же ат менен урдуруп жыгам (же) кылыч менен кыя чабамын", - деди.

Жилин аты менен самаган жерине жете албады (себеби) арт жагынан келе жаткан татарлар анын атын атып салышты.

Л. Толстой

269. Багыныңкы кошмо сүйлөмдү таап, анын тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөрдүн өзара байланышуу жолун айтып бергиле.

Силер аба менен дем ала турганыңарды жакшы билесиңер, анткени аба Жердин айланасында гана болот эмеспи. Бул аба катмарын атмосфера деп атайбыз. Атмосферанын катмары бир нече километр бийиктикке чейин жетет да, андан ары абасыз аалам - космос мейкиндиги башталат. Ошол мейкиндикти космос деп атап коюшат. Эгерде биз Айга саякат жасай турган болсок, жолубуз эки бөлүктөн турар эле. Анын биринчи бөлүгү - атмосфера катмары, экинчи бөлүгү - космос мейкиндиги. Жерден жогору көтөрүлгөн сайын салмагыбыз азая берип, салмаксыздык абал пайда болот.

Гезиттен

§ 57. Чейрек боюнча кайталоо (Повторение пройденного за четверть)

270. Төмөнкү фразеологизмдерди өзүнө ылайык синоним сөздөр менен алмаштырууга аракет кылып көргүлө.

Эне сүтү оозунан кете элек, жатып ичер, чай кайнам, сүтгөн ак, оозу бош, кызыл кекиртект, кудайдын көзү түз экен, карт бөрү, ийне жеген иттей, жер карама, бутуна жыгылуу, адам болуу ж. б.

Ү л г ү: жатып ичер - жалкоо, ...

271. Макал-ылакаптардын маанисине түшүнүп, орус тилине кыска, түшүнүктүү кылып которгула. Аларды кандай учурда колдонсо болот?

- б) тил үйрөнүүдө
- в) сөздөрдүн айырмасын билүүдө
- г) жергиликтүү тил өзгөчөлүгүн түшүнүүдө

33. Сөздөрдүн туура жазылышы берилген сөздүк кайсы?

- а) орфоэпиялык сөздүк
- б) орфографиялык сөздүк
- в) түшүндүрмө сөздүк
- г) терминологиялык сөздүк

34. Булардын ичинен макал тап.

- а) бир ичеги
- б) кудайдан жөө качкан
- в) бөйрөктөн шыйрак чыгаруу
- г) жакшы - эл камын ойлойт, жаман - өз камын ойлойт

35. "Манас" эпосундагы жоокерчиликтин тууларын ким иликтеп чыккан?

- а) Ч. Айтматов
- б) Б. Орузбаева
- в) А. Какеев
- г) К. Тыныстанов

Коюлган маселе жөнүндө кандайдыр бир тыянак чыгарууга туура келет. 6. Акылды ченеп болбойт кадак менен (А. Т.). 7. Тобокел ишке кайгы жок (макал). 8. Айттырбай билүүгө болот эле. 9. Кажыбас кайрат, күрдөөлдүү эмгек менен көп нерсеге жетүүгө болот.

У л г ү: Бул ишке көп маани берилмек эмес. -
Биз бул ишке көп маани бермек эмеспиз.

Атама сүйлөмдөрдүн негизин атооч сөздөр, алардын ичинен көбүнчө зат атоочтор түзөт. Атама сүйлөмдөр ээлик мааниде колдонулуп, башка сүйлөм мүчөлөрүнө ажыратылбайт.

Основу назывных предложений составляют именные слова, в основном существительные. Назывные предложения употребляются в значении подлежащего и по другим членам предложения не разбираются.

266. Сүйлөмдөрдү орус тилине которгула. Атама сүйлөмдөрдү ажыраткыла.

1. Айдын шооласы айланага жандуу кыймыл киргизгенсийт. 2. Бирде шартылдап, бирде жымылдап, бирде тунарып, кандайдыр ажайып абалды денеге сездирет. 3. Күн. Сеңселген талаа. Башы карыш буудайлар. Кара көк болгон кызылчалар. Бака-шака. Бул мезгил - жыйынтык мезгили. 4. Залга кирдик. Бизге багытталган көздөр. Жылмаюулар, күлкүлөр. Элейип туруп калган сахнадагы таланттар. Андан кийин кол чабуулар. Биз тартынган ыңгайсыз абал өзүнөн-өзү жоголо түштү.

§ 56. Татаал сүйлөм (Сложное предложение)

Сүйлөм синтаксистик негизги бирдик болуп эсептелет, алар сөз айкашынан куралат.

Бир нече сүйлөмдүн байламталар аркылуу жана өз ара биригүүсүн татаал сүйлөм деп түшүнөбүз.

Основной синтаксической единицей является предложение, его образуют сочетания слов.

Сложные предложения представляют собой объединение нескольких предложений при помощи союзов и без союзов.

аргасыз - безысходный, неизбежный, вынужденный
аргасыздан — испытывать затруднение, чувствовать безвыходность положения
аргасыздык — безвыходность, неизбежность, вынужденность
аргасыздан күлдү - засмеялся по неволе
ардактоо - оказание почести, уважение
ардактуу — уважаемый, почетный
ардак наам — почетное звание
аркасынан кирди — зашел следом
ар кимиси - каждый
арман — жалоба на судьбу, несбывшиеся надежды
ар түрдүү — разные
арт — зад, задняя сторона
артык - 1. улучшение; 2. лучше, лучший, превосходящий
артыкчылык - 1. излишества, чрезмерность; 2. отличие (преимущества, привилегия)
асман - небо
асман тиреген — до небес
асыл — 1. высокородный, благородный; 2. повеситься, быть повешенным
асылзаада — благородность
асыл тукум — породистый
аспап — инструмент
аска — скала
асыроо — усыновить
асуу аркылуу өлүм жазасына — казнь через повешение
атаандаш — 1. конкурент, соперник; 2. оспаривать, тягаться
атаандашуу - тягаться, соперничать
ата - 1. отец, папа; 2. называть, именовать
ата сыймык — гордость предков
атак — слава, известность

атак-даңкка жетип - достигнув славы
атасын туурап - как отец, подражая отцу
аташат — называют
атанын дөөлөтү — богатство, достижение отца
ат - 1. лошадь; 2. имя; 3. Стреляй
атын чыгарып — прославив
атып өлтүрүү — застрелить
атыр жыттуу — благоухающий
ат үстүндө - на лошади, верхом на коне
атуу — расстрел
атчан — всадник
ат чабуу — скачка
ач көз — жадный
ачуулануу — возмутиться, злиться
ачууну эңсөөчү — хотел, мечтал открыть
ашкан сулуу — красавица
ашказан — желудок
ашказанды жууш керек — нужно промыть желудок
ашыкпа — не спеши
ашыгуу — спешить
ашуудан кийин — за перевалом
ашуун — свыше
аябастан куйкалады — беспощадно палило
аябадык — не убергли
ая - пощади, пожалей
аябас — не жалеющий

Б

баа жеткис — неопценимый
баалоо — ценить
баалуу — ценный
баамдоо — понимание, разумение
баамда - понимай, разумей, замечай
баары — все
баарынан мурда - раньше всех
Баба дыйкан — покровитель земледелия
баба — предок